

РУХ «НОВИХ ЛІВИХ» ЯК ІДЕЙНА ТЕЧІЯ ПОЛІТИЧНОГО РАДИКАЛІЗМУ В УКРАЇНІ

Васильчук Євген Олегович,
кандидат політичних наук

Проаналізовано особливості ідейно-культурних джерел і програмних засад руху «нових лівих» в Україні. Зроблено висновок про те, що у межах ідеологічних доктрин цього руху еkleктично поєднуються компоненти неотроцькізму, контркультури 1960-х років та ідеї західноєвропейських ліворадикальних філософів. Зазначено, що дослідження ідейно-культурних джерел ліворадикальних угруповань дає змогу виявити особливості формування інтолерантних ідей задля вироблення ефективних стратегій протидії проявам політичного радикалізму та екстремізму в Україні.

Ключові слова: лівий радикалізм, «нові ліві», неотроцькізм, контркультура, ідеологічні доктрини.

Специфічна діяльність суб'єктів політичного радикалізму та екстремізму в Україні вимагає належного ідеологічного та морально-духовного обґрунтування їхньої соціальної практики. Підвищене психоемоційне сприйняття реальності, яке є неодмінним соціально-психологічним компонентом політичного радикалізму, зумовлює насамперед схильність екстремістських угруповань до еkleктичних способів конструювання своїх політико-ідеологічних доктрин. Відповідно, їм властива аморфна ідеологічна структура та різноманітність ідейно-культурних засад. Також з-поміж особливостей радикалістських доктрин в Україні варто відзначити наявність значного впливу західноєвропейських і російських ідей і традицій політичного радикалізму, що поєднуються із специфічними особливостями вітчизняних соціополітичних реалій. Тому ефективність заходів із профілактики та запобігання поширенню ідей насильницької зміни державного ладу та радикальної перебудови базових засад суспільних відносин, що склалися в країні, попередження дій екстремістського характеру й терористичних актів прямо залежать від рівня наукового осмислення ідейно-політичної сутності радикалізму та екстремізму, виявлення ідейно-культурних витоків їхніх ідеологічних доктрин, причин формування, основних тенденцій і закономірностей розвитку.

Нині у вітчизняному політологічному дискурсі здебільшого наявні найбільш загальні та універсальні уявлення про сутність політич-

ного радикалізму та екстремізму. Згідно з цими трактуваннями радикалізм є особливим способом мислення, станом суспільної свідомості та специфічним набором настанов, що передбачають здійснення суспільних перетворень, відкидаючи можливості соціальних компромісів і консенсусу. Через це екстремізм розглядається як специфічна соціальна практика, базована на цих настановах. Вона поєднує революційні, протиправові та насильницькі методи політичної боротьби, що створює загрозу для засад конституційного ладу та основ національної безпеки держави. Проте такі академічні викладки не вичерпують усього різноманіття проявів цих феноменів.

Ігнорування або недостатність уваги до соціально-психологічних аспектів політичного радикалізму, ідейно-культурних, етичних і естетичних засад існування екстремістських угруповань унеможливають визначення глибинної мотиваційної матриці їхніх кримінально караних діянь. Як наслідок, наукова невизначеність ідейно-політичної та морально-духовної сутності політичного радикалізму та екстремізму в Україні, властива сучасним дослідницьким працям, знаходить своє логічне продовження у проектах документів компетентних органів державної влади, що мають регламентувати засади та принципи запобігання і протидії цьому явищу [21–25].

Феномен політичного радикалізму та екстремізму перебуває у фокусі дослідницьких інтересів низки вітчизняних і зарубіжних науковців. Серед них теоретично вагомими

є ґрунтовні дослідження М. Розумного [28] та І. Морозова [10; 11]. Також варто відзначити наукові розвідки В. Іщенка [6], І. Павленко [15], О. Постол [16], присвячені особливостям ідеологічної діяльності суб'єктів лівого радикалізму в Україні. Разом з тим задля вироблення ефективних стратегій протидії поширенню радикалістських настанов, запобігання і профілактики проявів екстремізму у молодіжному середовищі України актуальності набуває ретельний аналіз ідейно-культурних джерел екстремістських угруповань, що й визначає актуальність пропонованої статті.

Отже, **метою даної статті** є аналіз особливостей ідейно-культурних джерел і програмних засад руху «нових лівих» у сучасній Україні.

Загальні тенденції ідеологічної діяльності «нових лівих»

Серед ідейно-політичних течій сучасного радикалізму найбільш активними є представники антиглобалістських, антифашистських, феміністських та екологічних рухів, які можна позначити збірною назвою «нові ліві». Вони виникли насамперед як результат сучасних західноєвропейських культурно-політичних впливів і тенденцій. Саме із цих позицій презентують себе такі ліворадикальні об'єднання, групи та ініціативи як «Ліворадикальне об'єднання молоді», «Ліва ініціатива», «Організація марксистів», Молодіжне об'єднання «Че Гевара», Соціалістичне об'єднання «Ліва опозиція», Об'єднання «Боротьба», федерація «Антифашистська дія України» тощо. Ідейними попередниками цих організацій умовно можна вважати підпільні ліві інтелектуальні гуртки та опозиційні групи, що існували в СРСР протягом 1950–1980-х рр. і відстоювали необхідність повернення до «істинного марксизму». Їхні ідеологічні доктрини поєднували класичну марксистсько-ленінську філософію з ідеями анархізму та західноєвропейської лівацької контркультури 1960–1970-х рр. Відповідно, проголошуючи себе «революційними марксистами», сучасні «нові ліві» у межах своїх ідеологічних доктрин намагаються поєднати ідеї геваристського революціонаризму, анархізму, марксизму-ленінізму, троцькізму, європейської контркультури 1960-х років, маркузіанства та фрейдомарксизму з антифашистськими, антиглобалістськими настановами, ідеями екологізму, боротьби за рівноправ'я жінок і чоловіків, дотримання міжнародної толерантності тощо. Така еkleктична суміш в ідеологічних доктринах угруповань «нових лівих» зумовлюється результатами

ідейної трансформації їхніх представників унаслідок співучасті в минулому в діяльності Ленінської комуністичної спілки молоді України (ЛКСМУ) – молодіжної організації Комуністичної партії України, троцькістських та анархістських груп, захоплення ідеями і практиками західноєвропейських ліворадикальних груп 1960–1970-х рр. Проте у програмно-ідеологічних документах цих угруповань, як правило, немає прямих посилань на праці класиків ліворадикальної думки, що свідчить про відсутність догматизму та ортодоксальності у сповідуванні свого світогляду, характерних для представників консервативно-комуністичних радикальних об'єднань.

Вплив неотроцькістських ідей

Представники «нових лівих» перебувають під значним впливом троцькістських ідей, причому сам термін «лівий» та похідні від нього фразеологічні конструкції перетворюються на своєрідний ідеологічний фетиш. Декларований ними статус «лівака» або «лівого радикала», тобто прихильника рішучих і найбільш безкомпромісних тактик боротьби з наявними державними та соціальними інститутами, зводиться ідеологами цих об'єднань в абсолют із подальшим набуттям глибинного символічного значення, формуючи у їхніх прихильників комплекс винятковості своєї ролі в політичному житті суспільства. Підтвердженням абсолютизації значення «лівих» політичних уподобань є, зокрема, самоназви цих груп (див. вище) та декларування ними відповідних гасел.

Троцькістські мотиви в ідеологічних доктринах «нових лівих» яскраво простежуються в їх ставленні до визначення своєї соціальної бази та методів політичної боротьби. Фактично продовжуючи неотроцькістську ідеологічну лінію, представники «нових лівих» абсолютизують роль робітників (у їхній інтерпретації «робітничого класу») у процесах оновлення суспільства. Так, активісти Молодіжного об'єднання «Че Гевара» відповідно до програмних принципів своєї діяльності орієнтуються на участь у робітничому русі через організацію акцій соціального та політичного протесту, ідеологічну пропаганду у середовищі робітничої молоді, боротьбу проти антиробітничого трудового законодавства, відстоюючи необхідність захисту прав трудових мігрантів-нелегалів та висловлюючи солідарність із боротьбою профспілкового руху в усьому світі [20]. Схожі принципи декларує також Об'єднання «Боротьба», яке проголошує свою прихильність до «революційного

Стратегічні пріоритети, № 2 (31), 2014 р.

марксизму» та об'єднує «свідомі революційні елементи класу найманих працівників» [5; 19]. Відстоюючи свої антикапіталістичні та антибуржуазні погляди, представники цього об'єднання проголошують необхідність боротьби «за покращення становища пролетаріату тут і зараз, створення профспілок і соціальних рухів» [5]. Головне завдання «Боротьби», як зазначено у програмі, – «об'єднати окремі групи найманих працівників для політичної боротьби проти всіх видів експлуатації та дискримінації...» [19]. Подібним чином самоідентифікуються Всеукраїнське об'єднання «Ліва ініціатива» та Соціалістичне об'єднання «Ліва опозиція». Їх представники визначають себе як «справжній революційний авангард глобального антикапіталістичного опору робітників і молоді України» [12, с. 4] або як «спільноту, яку об'єднує не лише боротьба проти нинішніх соціальних проблем, а й побудова альтернативного шляху розвитку...» [18]. Вони також проголошують необхідність формування «Оргкомітету Робітничої партії України» [12, с. 19].

Характерними для неотроцькізму є пропонувані представниками цих груп методи суспільних перетворень. Відкидаючи будь-які способи консенсусного та компромісного розв'язання наявних у суспільстві проблем і позиціонуючи себе виключно як прихильників революційних методів політичної боротьби, активісти цих об'єднань наголошують на необхідності організації «глобального опору капіталізму та імперіалізму» або «революційного знищення капіталістичного ладу». Це пов'язується ними з діяльністю транснаціональних корпорацій, відкидаючи при цьому можливість перемоги соціалізму в окремо взятій країні.

Так, Молодіжне об'єднання «Че Гевара» одним із основних напрямів своєї діяльності вбачає організацію відсічі «глобальному тиску імперіалізму» [20]. Його ідейні наступники – представники Об'єднання «Боротьба», аналізуючи у своїй програмі причини поразки СРСР і руйнування світової соціалістичної системи, вважають, що «важливою умовою перемоги некомуністичних тенденцій у країнах соціалізму ХХ століття стало те, що революція на тривалий час залишилась у межах однієї, а потім декількох слабо- або середньорозвинених країн. Відсталість стала причиною того, що комуністам країн антикапіталістичного табору довелося вирішувати соціалістичними методами несціалістичні завдання, а тиск імперіалізму деформував і самі методи. Це призвело до того, що не тільки у «вождів», а й у «мас» почала формуватися не комуніс-

тична, а дрібнобуржуазна та буржуазна свідомість» [19]. Тому відповідно до цитованого документа активісти «Боротьби» орієнтуються на «сприяння поширенню революції на інші країни» задля побудови «всесвітнього безкласового, бездержавного комуністичного суспільства» [19].

Активісти Ліворадикального об'єднання молоді, також орієнтуючись на неотроцькістське розуміння революційних процесів, своїм завданням визначають «підготовку та здійснення немирної глобальної (світової) катастрофічної пролетарської революції» [7]. Внаслідок такої інтерпретації сутності революції антифашистський опір трактується представниками сучасних «нових лівих» також виключно у глобальному вимірі, що свідчить про наявність впливу на світогляд їхніх ідеологів троцькістських ідей [1, 5, 7, 20].

Вплив ідей західноєвропейської контркультури та лівого радикалізму

Особлива увага у структурі ідеологічних доктрин «нових лівих» приділяється контркультурним настановам та орієнтаціям, що додатково пояснюють причинну зумовленість використання ними «революційної дзвінкості фраз» (термінологія В. І. Леніна). Контркультурний складник їхніх ідеологічних доктрин формується під ідейним впливом теоретиків неомарксизму, фрейдомарксизму, діячів західноєвропейських студентських радикальних об'єднань, лівоекстремістських і терористичних угруповань 1960–1970-х рр. та внаслідок буденно-побутового несприйняття цінностей масової культури, яка, на переконання представників «нових лівих», є породженням сучасного капіталістичного суспільства. Тому пропонувані ними революційні проекти оновлення суспільства передбачають не лише зміну політичного курсу країни, а в перспективі – і всієї світової спільноти, а й необхідність виховання майбутніх поколінь у дусі нових світоглядних ідеалів як альтернативи цінностям «буржуазної культури». Вони також відстоюють необхідність «розвитку соціально заангажованої лівої культури» [20], трактування «комуністичної революції як культурної революції» [29], ототожнення себе із «частиною світу контркультури, але лише у тому випадку, якщо вона є свідомо революційною і спрямованою на руйнування буржуазного «суспільства спектаклю»» [7]. Як наслідок, трактування ідеологами «нових лівих» сучасного суспільства як «суспільства спектаклю», артикуляція уваги на його «репресивності», «тоталітарності», «технократичності»,

«штучності», «нещирості» свідчить про наявність значного впливу на їхній світогляд ідей маркузіанства та ситуаціонізму [4, 9].

Розуміння Г. Маркузе та Г.-Е. Дебором процесу тоталітаризації суспільства внаслідок деструктивної діяльності засобів масової інформації, які впроваджують до індивідуальної свідомості хибні потреби і культ споживання, знаходить свій вияв і в програмно-ідеологічних документах вітчизняних «нових лівих», які проголошують необхідність «розвитку і модернізації лівих ЗМІ» та «боротьби із споживацтвом» у дусі маркузіанського заклик до «Великої Відмови» [7, 12, 19, 20]. У цьому контексті найбільш радикальну позицію займає Ліворадикальне об'єднання молоді, активісти якого, зокрема орієнтуючись і на творчість неофрейдистського філософа В. Райха [27], трактують сучасний капіталізм як «складний конгломерат класових, національних, екологічних, сексуальних протиріч» [7] і проголошують гасло «Даєш сексуальну політичну революцію!» [7].

Орієнтації на контркультурні стратегії свого функціонування, спроби утворення власної системи культурних цінностей сприяють перетворенню зазначених об'єднань на специфічні субкультурні молодіжні спільноти [1]. Цьому сприяють спроби розширення «новими лівими» своєї соціальної бази за рахунок представників асоціальних молодіжних субкультур унаслідок цілеспрямованої орієнтованості на взаємодію переважно з молодіжною аудиторією. Характерними наслідками ідейних взаємовпливів «нових лівих» і асоціальних молодіжних субкультур є запозичення в останніх елементів соціального нігілізму й використання наближених до обсценних ненормативних фразеологічних конструкцій, що є характерним, зокрема, для субкультури панків [2, 8].

Особливості революціонізму «нових лівих»

«Нові ліві» рішуче відкидають ностальгічні настрої за радянським періодом історії, які є панівними в ідеологічних доктринах консервативно-комуністичних радикальних об'єднань, і намагаються створити собі «сучасний революційний, нонконформістський, антиістеблішментський, ліворадикальний імідж...» [17]. Бажання посилити свої мобілізаційні можливості задля досягнення масовості при здійсненні вуличних акцій і публічних політичних заходів неухильно призводить до використання «новими лівими» еkleктичних методів конструювання політико-ідеологічних доктрин, що зумовлює поєднання в їх

межах яскравих, інколи несумісних і суперечливих, радикальних гасел.

Наприклад, «Звернення київських маоїстів до школярів», надруковане у газеті «Леворадикальний елемент», є лише набором епатажних гасел, які належать різним ліворадикальним угрупованням: «Скоро зійде сонце, і це сонце світитиме для нас! Демократія – це прихований фашизм! Демократія – це влада дільничного «мусора» та вчительки з української! Товаришу! Що тобі може дати ринок, якщо місце в ларьку вже зайняв твій старший брат? Невже ти сподіваєшся все життя просидіти у нього на шиї? Розбий пику однокласнику в окулярах! Обкради багатого маминого сина! Кинь камінь у перше-ліпше вікно. Все одно за ним живе сволота! Революції відбуваються на вулиці!» [14].

Яскравий приклад ідеологічного еkleктизму демонструють активісти Ліворадикального об'єднання молоді, які є найбільш ідейно непослідовними. Вважаючи свою організацію революційною, вони відстоюють необхідність поєднання принципів «анархічної стихійності» й «жорсткого авторитарного сектантства» у процесі боротьби [7] та проголошують гасла: «Хай живе троцькістський сталінізм! Хай живе анархо-ходжаїзм!» [7].

Проголошуваний «новими лівими» революціонізм розглядається ними як сукупність радикальних поглядів та екстремістських дій. Так, представники «Боротьби» одним із принципів своєї діяльності визначають «політичний радикалізм». Саме він, на їхню думку, є «чітким усвідомленням того, що лише революційне повалення капіталістичної системи та державного апарату, що охороняє інтереси панівного класу, відкриє Україні та усьому світу шлях до соціалістичного майбутнього» [5]. Як наслідок, відбувається самоототожнення «нових лівих» із політичними радикалами [1, 7, 19].

Так, активісти Ліворадикального об'єднання молоді, звертаючись до досвіду діяльності західноєвропейських лівоекстремістських і терористичних угруповань 1960–1970-х рр. (німецька «Фракція Червоної Армії», італійські «Червоні бригади» тощо), відкрито декларують гасло «Даєш екстремізм!» [3]. Вони також проголошують: «Ми перебуваємо на позиціях сучасного революційного екстремізму. Будь-яке нагнітання напруженості, будь-які деструктивні дії об'єктивно йдуть на користь революції. Ми підтримуємо міську герілью, що ведеся необланкістськими угрупованнями ультралівих у 70-ті роки» [7]. Такі ідейні орієнтири прямо суперечать ленінській теорії соціалістичної революції та свідчать про наявність

Стратегічні пріоритети, № 2 (31), 2014 р.

впливу на світогляд окремих ідеологів «нових лівих» народницьких та есерівських організацій, тактикою політичної боротьби яких був індивідуальний терор.

Подібні настанови на тотальне руйнування як єдино можливий засіб революційних перетворень містяться, зокрема, й у праці «Катехизис революціонера» одного з натхненників революційного терору ХІХ ст. С. Нечаєва [13]. Показовою у цьому сенсі є розміщена в газеті «Леворадикальний елемент» стаття Д. Костенка «Назад к Нечаеву», у якій автор, визначаючи шляхи збільшення чисельності активу ліворадикальних груп, закликає запозичити «систему внутрішніх взаємин бандитської «братви», відкинувши їхню ієрархію...» [8]. Мається на увазі досягнення ліворадикальними групами організованості, єдності й згуртованості, притаманних кримінальним угрупованням.

У цій же статті спостерігається явний ухил у бік троцькізму. Так, автор, пропагуючи необхідність «тотального повстання проти системи», наголошує на необхідності застосування будь-яких засобів і методів, зокрема й через проникнення до організацій своїх політичних опонентів задля використання їхніх організаційних, інтелектуальних і матеріально-технічних ресурсів [8]. Такий тактичний прийом, що має назву «ентризм», активно використовується представниками троцькістських груп. Вони намагаються проникати до поміркованих робітничих організацій з метою їх радикалізації або використання ресурсної бази в інтересах своєї групи.

Висновки

Таким чином, аналіз політико-ідеологічних доктрин «нових лівих» засвідчує наяв-

ність недогматизованого сприйняття ними соціальної реальності. Разом із тим відстоювання представниками цих груп своїх ідей має гранично радикальний та безкомпромісний характер. Намагання збільшити кількість своїх прихильників за рахунок насамперед молодіжної аудиторії та привернути увагу до себе призводить до використання «новими лівими» у своїй ідеологічній діяльності еклектичних прийомів задля поєднання яскравих, епатажних і незвичних гасел. Транслявання радикальних гасел та відстоювання деструктивних методів боротьби може призвести до спорадичних порушень громадського порядку під час проведення масових політичних заходів, виникнення випадків хуліганства різного ступеня та застосування насильства щодо своїх політичних опонентів з боку представників цієї ліворадикальної течії.

Зважаючи на це, дослідження ідейно-культурних джерел ліворадикальних угруповань дає змогу виявити особливості формування інтолерантних ідей. Це створює реальні можливості для правоохоронних органів України щодо відпрацювання ефективних стратегій із запобігання та профілактики конфліктних ситуацій, попередження можливих силових сутичок і групових порушень громадського порядку. Також важливим напрямом протидії проявам екстремізму з боку ліворадикальних угруповань є унеможливлення втягнення молоді до діяльності асоціальних субкультурних спільнот, що мають значний деструктивний, руйнівний потенціал.

Як подальші напрями дослідження перспективними автор вважає розкриття питань, пов'язаних із розглядом ідейних джерел лівонаціоналістичних і анархістських груп в Україні.

Список використаних джерел

1. Автономы // Официальный сайт Антифашистского действия Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://antifa-action.org.ua/uk/node/963>
2. В дерьмо или из дерьма // Леворадикальный Элемент. – 1998. – № 1 (1) // Официальный сайт Леворадикального объединения молодежи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lomleft.narod.ru/press/le001/0002_ru.htm
3. Дашь экстремизм!!! // Леворадикальный Элемент. – 1999. – № 2 (4) // Официальный сайт Леворадикального объединения молодежи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lomleft.narod.ru/press/le004/0001_ru.htm
4. Дебор Г.-Э. Общество спектакля / Г.-Э. Дебор. – М.: Логос, 2000. – 184 с.
5. История «Борьбы» // Официальный сайт Об'єднання «Борьба» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://borotba.org/borba.html>
6. Іщенко В. О. Нові ліві як суспільний рух у суспільстві, що трансформується: на прикладі України: автореф. дис. ... канд. соц. наук: спец. 22.00.03 «Соціальні структури та соціальні відносини» / В. О. Іщенко. – К., 2011. – 19 с.
7. Концепция действия Леворадикального объединения молодежи // Официальный сайт Леворадикального объединения молодежи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lomleft.narod.ru/action_ru.htm

8. *Костенко Д.* Назад к Нечаеву / Д. Костенко // Леворадикальный Элемент. – 2000. – № 1 (6) // Официальный сайт Леворадикального объединения молодежи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lomleft.narod.ru/press/le006/0004_ru.htm
9. *Маркузе Г.* Одномерный человек. Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе. – М.: Refl-book, 1994. – 368 с.
10. *Морозов И. Л.* Левый экстремизм как политический феномен второй половины XX – начала XXI веков: эволюция стратегии и тактики : автореф. дис. ... д-ра полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / И. Л. Морозов. – Саратов, 2010. – 43 с.
11. *Морозов И. Л.* Политический экстремизм – леворадикальные течения : учеб. пособие для студентов и аспирантов / И. Л. Морозов. – Волжский : Изд-во ВФ МЭИ, 2002. – 70 с.
12. «Наше сердце бьется слева». Политическая платформа «Левой инициативы». – К., 2004. – 20 с.
13. *Нечаев С.* Катехизис революционера / С. Нечаев // Официальный сайт Национал-большевистской партии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.nbp-info.ru/new/lib/nech_kat
14. *Обращение киевских маоистов к школьникам* // Леворадикальный Элемент. – 1999. – № 3 (5) // Официальный сайт Леворадикального объединения молодежи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lomleft.narod.ru/press/le005/0001_ru.htm
15. *Павленко І.* Ідеологія лівих партій та організацій в Україні / І. Павленко // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 79–87.
16. *Постол О. Є.* Сучасний лівий радикалізм крізь призму дискурсу постмодерну / О. Є. Постол // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. – К.: Міленіум, 2011. – С. 197–201.
17. *Приветствие читателям первого номера* // Леворадикальный Элемент. – 1998. – № 1 (1) // Официальный сайт Леворадикального объединения молодежи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lomleft.narod.ru/press/le001/0001_ru.htm
18. *Про нас* // «ГАСЛО» – Головний аналітичний сайт «Лівої опозиції» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://gaslo.info/?page_id=1376
19. *Програма Об'єднання «Боротьба»* // Офіційний сайт Об'єднання «Боротьба» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://borotba.org/programa-obdnannya-borotba.html>
20. *Программные принципы деятельности объединения «Че Гевара»* // Официальный сайт Молодежного объединения «Че Гевара» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.che.in.ua/modules.php?name=News&file=article&sid=272>
21. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення відповідальності за прояви екстремізму, ксенофобії, антисемітизму, расової і релігійної нетерпимості) : проект Закону від 11.01.2008 р. № 1325* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31330
22. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії екстремізму : проект Закону від 26.10.2009 р. № 5276* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=36405
23. *Про протидію екстремізму : проект Закону від 10.07.2007 р. № 4010* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=30527
24. *Про протидію екстремізму : проект Закону від 15.09.2011 р. № 9156* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41152
25. *Про протидію політичному екстремізму : проект Закону від 4.06.2002 р. № 1154* [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=12411
26. *Против теории госкапитализма* // Леворадикальный Элемент. – 1999. – № 3 (5) // Официальный сайт Леворадикального объединения молодежи [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://lomleft.narod.ru/press/le005/0004_ru.htm
27. *Райх В.* Сексуальная революция / В. Райх. – М.: АСТ, 1997. – 352 с.
28. *Розумний М. М.* Суспільні ідеї як чинник формування політичної нації : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / М. М. Розумний. – К., 2007. – 38 с.
29. *Терещук В.* О задачах Организации марксистов / В. Терещук // Официальный сайт Организации марксистов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://marx.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=46&Itemid=1